Pětš Šurman

Wulichowanje wot nimskego fašizma a końc wojny pla Serbow we Łužycy

Zawjeźenje

Tšojenja na końcu wojny we Łužycy, wosebnje wojowanja mjazy jadnotkami hitlerskego režima a słowjańskimi wulichowarjami, su se jużo z wšakorakich bokow wusłěźili a pśedstajili.[1] Publikacije z takim wopśimjeśim maju pśewagu napśeśiwo wonym, źož se wobjadnawaju pšašanja, lěc su se Serby na zakończenje wojnskich rozestajenjow pśigotowali, kak su woni měr we Łužycy dožywili a aktiwity za dalšnu eksistencu ako słowjański lud do statka stajali. K tomu słuša teke, w kotarej měrje su zastupniki Serbow mysle k změnam w towarišnosći narazili a pśedpołožyli.[2] Rowno toś te aspekty maju se za slědne tyźenje do maja 1945 a za njeposrědny powojnski cas pla Łužyskich Serbow pśepytowaś.

Slědne tyźenje wojny we Łužycy

W drugej połojcy januara 1945 jo se pod wliwom slědneje wjelikeje ofensiwy pśez Łužysku Nysu na Barliń z boka 1. ukrainskeje fronty pod maršalom Iwanom S. Konjewom a 2. polskeje armeje pod generalom Karolom Świerczewskim *Komitej Łužiskich Serbow* w katolskej Gornej Łužycy założył. K iniciatoram su słušali inżenjer dr. Jurij Ješki, pśekupc Franc Natuš ako teke bura Jan Rjenč a Jan Wawrik. Woni su dalšnych Serbow z wokoliny do źěłabnosći komiteja zapśěgnuli, kenž su jużo nazgonjenja w źěle serbskich towaristwow zběrali. Głowny zaměr jo wobstojał w tom, wobnowjenje serbskego žywjenja pśigotowaś. Rownocasnje jo se dejało kontakt „z dobyśarskeju mocu“ nawězaś. W aprylu 1945 jo komitej stojniśćo w polskej rěcy pśedpołožył, kenž jo se na „okupacisku moc“ we Łužycy měrił. Ku awtoram jo słušał Jurij Ješki, kenž jo źěłał w nacistiskem casu ako lektor na uniwersiśe we Waršawje. Po nadpaźe hitlerskeje Nimskeje na Polsku jo ned do potajmneje polskeje organizacije zastupił. Zaměr jich aktiwitow jo wobstojał w tom, „wujasnjeć situaciju zapadnich Słowjanow a wosebje Łužiskich Serbow w zapadnych krajach kaž w Jendźelskej, Francowskej, Americe, Kanadźe atd. a wusuwać (wysuwać – P. Š.) jich žadanja wo swobodu“.[3]

---

[1] Gl. mjazy drugim Eberhard Berndt, Spurensuche, Bd. 5: Die Kämpfe um Weißenberg und Bautzen im April 1945, Wölfersheim-Berstadt 1999; Maks Pilop, Wuswobodźenje Łužicy. Wojerskohistoriski zarys wojowanjow w lěśe 1945, Budyšin 1985; I. S. Konjew, Lěto pjećaštyrceći. Wujimk z dopomnjenkow maršala Sowjetskeho zwjazka, Budyšin 1970.

[2] Pśir. Annett Bresan, Pawoł Nedo 1908–1984. Ein biografischer Beitrag zur sorbischen Geschichte, Bautzen 2002. – K tomu słušaju wosebnje teke dopomnjeńki casowych znankow. Gl. Pawoł Grojlich, Lěta ćmy a nadźije, Budyšin 1989; Jan Cyž, Ćernje na puću do swobody. Dopomnjenki wot nowembra 1944 do kónca lěta 1945, 2. rozšěrjeny nakład, Budyšin 1985.

[3] List dr. Jurja Ješkego na Domowinu dnja 8. januara 1947, w: Serbski kulturny archiw Budyšyn (SKA), D II, 5.1. B, b. 74.

Członki komiteja, kenž su kśěli w mjenju Łužyskich Serbow možnosć samopostajenja dojśpiś, su slědujuce k wěsći dali:

> „Dziś w czasie najpotężniejszych działań militarnych i może jeszcze ważniejszych zmian politycznych chcemy i my Serbowie Górnych i Dolnych Łużyc [...] wykorzystać ostatnią dla nas okazję do osiągnięcia tak dawno upragnionej politycznej oraz kulturalnej niezależności. [...] Przy pomocy Aliantow i na podstawie umów połączonych trzech wielkich mocarstw o ochronie małych uciskanych narodów, oraz na zasadzie Karty Atlantyckiej pragniemy otrzymać możność samoistnego stanowienia o sobie. [...] W miarę naszych sił zobowiązujemy się pomagać Władzom Okupacyjnym przy pacyfikacji naszych ziem, zdając sobie sprawę z grożącego nam może niebezpieczeństwa ze strony tajnych organizacji niemieckich np. Werwolf.“[4]

Dopomnjeńki casowych znankow informěruju wo tom, až jo se Serbskemu komitejoju raźiło, stojnišćo oficěram Cerwjeneje armeje końc apryla pśi wojowanjach w katolskej Gornej Łužycy pśepodaś. Lěta pozdźej jo maršal Konjew k wěsći dał, až jo delegacija Serbow hyšći za cas wojny w swojom stabje wotpowědne pśedstajenja wotedała. Dla komplikowaneje situacije na fronśe njejo pak k tomu dojšło ze zastupnikami Serbow jadnaś. Teke ze zagronitymi Drugeje polskeje armeje njejo se mogało z boka Serbow kontakt nawězaś a wo eksistencu słowjańskego luda we Łužycy informěrowaś.[5]

Serbski komitej jo se wot zachopjeńka wo to procował, dowěrniki mjazy Serbami dobyś. Jich zastupniki su dowěrliwe luźe na jsach pytali, kenž su se měli ako kontaktowe wosoby w serbskich nastupnosćach zasajźowaś. Pśi tom jo pomagało, až jo *Domowina* južo wot lěta 1934 we wobłuku swojeje reorganizacije pod wjednistwom ceptarja Pawoła Neda taku seś dowěrnikow natwariła. Wěcej ako 150 dowěrnikow jo se w Gornej Łužycy za rozšyrjenje informacijow a dalšne nadawki nawabiło. Toś ta organizatoriska struktura njejo pak wěcej mogała po źěłabnem zakazu Domowiny w měrcu 1937 dalej statkowaś.[6]

W pśedpolu ofensiwy słowjańskich jadnotkow jo Komitej Łužiskich Serbow z pomocu dowěrnikow rozdźělenje bantow w barwach serbskeje chorgoji modra-cerwjenaběła organizěrował, kotaruž su nacistiske zastojniki w lěśe 1935 zakazali. 23. apryla 1945 su Serby, wosebnje w Chrósćicach a w blišej wokolinje, take banty nosyli. Na někotarych domach su mimo serbskich chorgojow a běłych tkaninow teke łopjena z nad-

---

[4] „Do Władz Okupacyjnych na Łużycach“, kopija originala z priwatnego archiwa Jurja Bětnarja. Tekst w dolnoserbskem pśełožku groni: „Źinsa w casu nejmocnjejšego wugbawanja a snaź hyšći ważnejšych politiskich pśeměnjenjow comy teke my Serby z Gorneje a Dolneje Łužyce [...] wužywaś slědnu za nas goźbu k dojśpiśeju tak dawno pśižyconeje politiskeje a kulturelneje njewotwisnosći. [...] Z pomocu aliěrowanych mocow a na zakłaźe dogronow tśich zwězanych wjelikich mocnarstwow wo zašćitu małych podtłoconych narodow, a teke na zasaźe Korty Atlantiskeje pśižycyjomy dostaś možnosć samopostajenja. [...] W ramiku našych mocow zawězujomy se pomoc wobsadniskej mocy pśi změrowanju našych stronow. Pśi tom smy se togo wědobne, až možo nam grozyś tšachota z boku potajmnych nimskich organizacijow, na pś. Werwolfa.“

[5] Jan Cyž, Ćernje na puću do swobody. Dopomnjenki na lěta 1926 do 1944, Budyšin 1984, b. 89. – Měrćin Völkel, Štó bě 1945 pola maršala Konjewa?, w: Nowa doba 24 (9.5.1970) 109, Př.

[6] A. Bresan, Pawoł Nedo 1908–1984, b. 70 sl.sl. – Jurij Brězan, Naše započatki, w: Rozhlad 45 (1995) 7/8, b. 260.

pismom w ruskej rěcy wisali: „W toś tom domje bydle Słowjany – Łužyske Serby.“[7] Wšakorake wupowjeski takego raza su byli teke w drugich serbskich jsach Gorneje Łužyce wiźeś, tak na pś. w Brěžynce pla Budyšyna.

To pokažo mj. dr. na to, až njejsu Serby w někotarych jsach Gorneje Łužyce nejpjerwjej pśikazam městnych zastojnstwow partaje NSDAP slědowali, se na puś do podwjacora podaś.[8] Wuběgnjenje dalšnych serbskich familijow po tom jo wot wosebnych faktorow wotwisowało. Tak su na pś. w Brěžynce „w aprylu 1945 spočatnje też někotre serbske swójby doma wostali. Po tym, zo bu pólske wójsko při přećiwnym nadběhu wot wehrmachty zaso wróćo stłóčene, je němska wojerska policija ludźom kazała, wjes wopušćić a je hrozyła, na druhi dźeń kóždeho zatřělić, kotryž přikaz njespjelni a tola doma wostanje.“[9]

Rozpšawy casowych znankow njeinforměruju wo tom, lěc su serbske dowěrniki to zmužne zaźaržanje – nic wuběgaś pśed słowjańskimi jadnotkami – njeposrědnje podpěrowali. Možomy pak zwěsćiś, až w regionje, źož jo był Serbski komitej aktiwny, njejo se kněžył taki „tšach pśed Rusami“[10] ako w drugich regionach Łužyce. Atmosfera njejo była how „na kuždy pad k zacwiblowanju“[11]. Wobydlarstwo jo cakało na wěsty kónc hitlerskego režima, na Ruse. Z pomocu ilegalnych radijowych sćelakow su se luźe wo wuspěchach a dalšnych planach aliěrtow informěrowali a teke diskutěrowali, což njejo było njetšašne. To wopoznaniju wosobinske dopomnjeńki žydojskego romanista Victora Klemperera, kenž jo bydlił ze srjejźi februara 1945 na někotare tyźenje w serbskej familiji w Pěskecach, njedaloko Chrósćic.

24. apryla 1945 jo Serbski komitej w Chrósćicach prědny raz wo tom wobradował, až dej se Domowina wobnowiś. Dalšna mysl w rozšyrjonem krejzu pśibytnych, lubjej narodne wuběrki po pśikłaźe w drugich słowjańskich krajach wutworiś, njejo namakała wětšynu. W diskusiji jo se na to pokazało, až jo mě Domowina mjazy serbskeju ludnosću w katolskej ako teke w ewangelskej Gornej Łužycy znate. To jo zwisowało z aktiwitami Domowiny kaž organizěrowanja serbskich zjězdow rowno tak ako z wjelemjasecnym wojowanim w 30tych lětach, źož jo wona słowjański pochad Serbow konsekwentnje zaśćitowała a njejo se pominanjam nacistiskich instancow podwoliła, se ako „serbski-powědajuce Nimce“ swojomu serbskomu etnikumoju wotrjac. Mimo togo jo se na tom zmakanju konsens namakał, kontakt „ku wulichowarjam“[12] nawězaś.

Serbski komitej jo z tym swoje pśedstajenja konsekwentnje pśeslědował. Resonanca jogo aktiwitow ako teke serbskich dowěrnikow jo była w aprylu 1945 w blišej wokolinje wot Chrósćic – wliw jo segał až do Rachlowa pla Kulowa rowno tak až do regiona dłujkozajtšnje Budyšyna – wětša ako hyšći tśi mjasece do togo. Z pśepodaśim informacijow wo Serbach do kapitulacije hitlerskeje Nimskeje su zastupniki komiteja politiski signal sajźili z tym, až su nanejmjenjej jadnotki Cerwjeneje armeje ze serbskim pšašanim konfrontěrowali. Rownocasnje su aktery dobru naźeju rozšyrili a zmocnili, až se Łužyca wulichujo. Pokazanje serbskich chorgojow jo eksistencu drugeje, słowjańskeje mjeńšyny signalizěrowało. Pśirownujuce aktiwity ako pśepodaśe kartow wo sedleńskem

---

7 Wotergi jo se na plakatach samsny tekst w polskej rěcy teke z ruku pśipisał. Gl. Pětš Šurman, Nadźija na swobodu. Serbja w Sowjetskim wobsadniskim pasmje 1945–1949, Budyšin 2000, b. 7.

8 To jo se stało nic jano w katolskem źělu, ale teke w ewangelskich stronach Gorneje Łužyce.

9 Pisne dopomnjeńki prof. Měrćina Kaspera z Budyšyna w lisśe wot 12. apryla 2005 na awtora.

10 Victor Klemperer, LTI – Notizbuch eines Philologen, 9. Auflage, Leipzig 1987, b. 292.

11 Teke tam, b. 290 sl.

12 Cyž, Ćernje na puću ..., b. 65 sl.

rumje Serbow na jadnotki Cerwjeneje armeje su donĕnta wuchadali z boka ilegalnje statkujuceje ćeskeje kupki *Łužyca*, kotaraž jo nĕźi wot srjejź lĕta 1944 aktiwnje napśeśiwo fašizmoju źĕłała. Ku kupce su słušali członki zakazanego towaristwa *Společnost přátel Lužice*.[13] Teke proserbski wusmĕrjona polska kupka *Serbo-Łużycki Komitet Narodowy* jo jużo ned po swojim założenju w septembrje 1942 polske eksilne knĕžarstwo w Londonje wo Serbach informĕrowała a wo pomoc za ten słowjański lud ako potencielny zwĕzkaŕ Polskeje pśosyła.[14] Druge slĕźenja pak pokazuju na to, až jo był wot komiteja wudany casopis *Sprawy Łużyckie* „zawĕśće pisane wot Polakow za Polakow ze zamĕrom, śĕrić wiziju mócnarskeje róle přichodneje Pólskeje w jeje zapadnych kóńčinach.“[15]

W Dolnej a srjejźnej Łužycy njenamakajomy podobne aktiwity z boka Serbow do końca wojny ako w katolskem źĕlu a nĕkotarych ewangelskich stronach Gorneje Łužyce. How njejsu se daniž chorgoje ze serbskimi barwami daniž łopjena z nadpismom „W toś tom domje bydle Słowjany – Łužyske Serby“ w zjawnosći pokazali. Fakt pak jo teke, až jo se wobydlarstwu pśez celu Łužycu z pomocu bĕłych tkaninow ako znamje kapitulacije poraźiło, zanicowanja na końcu wojny we jsach a mĕstach reducĕrowaś. Na tom su se teke Serby wobźĕlili. Rownocasnje namakamy w celej Łužycy pśikłady za to, až njejsu Serby pśikazoju k wubĕgnjenju pśed se bliżecymi słowjańskimi jadnotkami slĕdowali.

Wulichowanje Łužyce a problemy pśi natwari nowego žywjenja

Mysli serbskeje ludnosći we Łužycy na końcu wojny su byli wšake. Hyšći pśi wojowanjach mjazy słowjańskimi jadnotkami a nimskim wehrmachtom w aprylu 1945 su członki Komiteja Łužiskich Serbow wobstojnosći w katolskem źĕlu Gorneje Łužyce euforiski wopisali: „Ofensiwa so započnje. Pólske wojska našu krajinu přebĕža. Cyły serbski lud je wjesoły, juska zo so wójna ke kóncej bliži. Je wumóżeny.“[16]

W nocy wot 8. na 9. maj 1945 su w Barlinju-Karlshorśće zastupniki nimskeje wehrmachty wopismo wo kapitulaciji Tśeśego reicha bźez wumĕnjenjow podpisali. To jo był końc drugeje swĕtoweje wojny w Europje. Jadnotki Cerwjeneje armeje a Drugeje polskeje armeje su hitlerski režim we Łužycy rozbili.

10. maja 1945 jo se Domowina w Chrósćicach wobnowiła, źož su byli mimo członkow Serbskego komiteja teke dalšne, jużo do pśigotowanja zapśĕgnujuce Serby pśibytne, ako dr. Jan Cyž, Jan Meškank, Jan Lipič, Jan Zarjeńk, Pawoł Krječmar, Mikławš Brĕzan a Jurij Mencl. Zarĕdowanje jo dało signal za założenje „wjesnych domowinskich wubĕrkow“.[17] Jużo źeń do togo jo se *Serbski narodny wubĕrk* w Praze założył. Wobej, Zwĕzk Łužyskich Serbow z wĕcej až 30-lĕtneju tradiciju ako teke nowonasta-

---

[13] Pśir. Zapiski dr. Mĕrćina Völkela po rozgronje z dr. Antonínom Frintu w juniju 1967 (kopija we wobsejźeństwje awtora).

[14] Małgorzata Mieczkowska, Walka Serbów Łużyckich o prawa narodowe w XX wieku, w: Przegląd Zachodniopomorski, Szczecin 6 (1991) 2, b. 35.

[15] Stanisław Marciniak, Serbska konspiracija w druhej swĕtowej wójnje – wumyslenje a wĕrnosć, w: Rozhlad 45 (1995) 7/8, b. 247.

[16] Rozpšawa Chrósćańskeje kupki až do „zasozałożenja Domowiny“ wot Franca Natuša, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 2.

[17] Rozpšawa Mikławša Raaba wo podawkach a jogo źĕłabności w Hórkach, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 3.

wajucy gremium Serbow w českosłowakskem eksilu, stej ned kontakt nawězałej a informacije mjazy sobu wuměniłej.[18]

Ważne śěžyšćo mjazsobnego informěrowanja su byli wobstojnosći we Łužycy, wosebnje na socialnem polu. Mocne wojowanja w slědnych wojnskich dnjach su wjelike škody zawostajili. Wětšynu městow jo nacistiski stat do wjelikeje ofensiwy k wobsajźenju Barlinja k twaŕinje wutwariś dał ako na pś. Chośebuz, Grodk a Kalawa w Dolnej ako teke Budyšyn, Kamjeńc a Lubij w Gornej Łužycy. W tych městach jo se w pśerězku jadna tśešina bydleńskeje substance znicyło, w Lubinje jo to było samo 80 procentow. Teke wjele burskich chromow jo se wotpaliło. Wětše škody su byli wosebnje tam, žož jo se fronta mjazy nimskimi a sowjetskimi resp. polskimi jadnotkami wěcej ako raz tam a sem pogibowała. Tam jo se teke wobstatk na zbožu a techniskem inwentarje bejnje znicył. Wojnske tšojenja su tak a tak južo wobgranicowane wusewy na polach znicyli. Nic naposlědku su se šyroke pśestrěni na kraju z boka nimskich jadnotkow zaminowali.

Wušej togo su tysace nimskich wuběgańcow z podzajtša a pjerwjejšych nuzkanych źěłaśerjow ako teke popajźonych z drugich krajow wokoło śěgali, a woni su komplikowane położenje dalej pośěžyli.[19] Tšach domacnego wobydlarstwa wo cystu eksistencu jo był w tyźenjach po wojnje daloko rozšyrjony, ako možomy na pś. z boka wjednistwa Domowiny w Budyšynje wot 3. junija 1945 zgoniś:

> „Přez žołmy k ranju domoj ćahacych dźěłaćerjow a wuswobodźenych jatych je w Łužicach pospochi njeměra. Wšědnje stanjeja so po Serbach wurubjenja, padustwa, wumocowanja atd. Wšón skót, konje, kruwy, swinje, wozy a grat su zebrane a dale so bjeru. Ruska wobsadka so sprawnje wo porjadk prócuje, ale dźesaćtysacy Polakow a ciwilnych Ukrainow, kotřiž wšědnje po Łužicy ćahaja, so po jich přikazach nimaja. Póńdźe-li wurubjenje a přesćěhowanje tak dale, to změjemy hižo za krótki čas katastrofu, wosebje nastupajo zežiwjenje.“[20]

Jadnasćo dnjow pozdźej jo Domowina wobstojnosći južo ako katastrofalne godnośiła:

> „Wobstojnosće su wjacy hač katastrofalne. Dundakojo pólskeho pochada so zjednoća ze druhimi, kotrychž znaja, a rubja a niča, štož jim do pazorow přińdźe, njedźiwajo na to, hač je napis při domje – tu bydla Serbja. Naši ludźo stoja před zadwělowanjom. Hrodźe su prózdne, na pola sebi nichtó njezwěri w bojosći, zo jemu poslednju wopuš ze zapřaha pokradnu.“[21]

Sowjetska wojarska administracija jo situaciju wopytała polěpšyś z tym, až jo z pomocu natwarjonych komandanturow napšawy k normalizěrowanju wšednego žywjenja pśikazała a podpěrała. Na drugem boce jo wona ned po kapitulaciji zachopiła, žywy a nježywy inwentar konfiscěrowaś. Prědne gotnice, ale teke na pś. zelezniske šeny jo wobsadniska moc ako reparaciju za wojnske škody demontěrowała, což jo se stało we wobłuku

---

[18] Gl. Peter Schurmann, Die sorbische Bewegung 1945–1949 zwischen Selbstbehauptung und Anerkennung, Bautzen 1998, b. 42 sl.sl.

[19] Ines Keller, Lebenswelten von Flüchtlingen und Vertriebenen, Sonderheft Lětopis, Bautzen (śišć jo 2005).

[20] List Domowiny na Serbski narodny wuběrk w Praze wot 3. junija 1945, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 3.

[21] List Narodnego wuběrka w Budyšynje na jogo zastupnikow w Praze wot 14. junija 1945, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 10.

politiki znicenja nimskego wojnskego potenciala – wobtwarźona wot wšyknych dobyśarskich mocow na konferency w Podstupimje.[22] Pśi tom jo teke rolu grało, až jo musała wobsadniska moc swoju armeju wšednje zastaraś. To jo se wopokazało ako komplikowane, dokulaž njejsu jich jadnotki wot srjejźi januara 1945 až do końca wojny žedne wjelike transporty ze zežywidłami a zbožowym futrom dostali a su se musali sami zastaraś.[23] Togodla jo wona rolnikarske pśestrěni ako teke zbožo za swojske potrjeby konfiscěrowała. To jo potrjefiło teke take regiony, źož jo był późěl serbskego wobydlarstwa poměrnje wusoki, na pś. na podzajtšo města Budyšyna.[24]

W serbskem wobydlarstwje jo se po wojnje wšuźi pokazało tšach a njewěstosć. To jo zwisowało z tym, až jo se dopoznaśe wo wulichowanje, kotarež jo nejpjerwjej primarne nazgonjenje jano wěstego źěla ludnosći było[25], akle pomałem pśesajźiło. Toś ten proces dopoznawanja jo był změstnymi wot žałosnych dožywjenjow wobwliwowany, kenž su njeposrědnje z doněnta njeznatymi wojnskimi rozestajenjami a wotpowědnymi wustatkowanjami zwisowali. Na drugem boce njejo jasne było, co buźo wobsadniski status scełego za Nimsku pśinjasć. Tak jo se kněžył mjazy Serbami wjeliki tšach pśed tym, kak buźo nowa administracija po takej surowej wojnje napśeśiwo ludnosći reagěrowaś. Z tšacha su se Serby we wšakich regionach Gorneje a Dolneje Łužyce pśed zgromadnym źěłom z městnymi komandanturami bojali a su se schowali resp. su wuběgali.[26] W drugich jsach jo situacija taka była, až njejsu mogali luźe pśed powojnskimi tšojenjami wuběgnuś. Podawki wokoło lětanišća w Lětonju pla Budyšyna w maju 1945 se tak reflektěruju: „Sowjetski oficěr jo wjesnanosće kazał, wěstu ličbu wobydlerjow na lětanišćo do Lětonja słaś. Ja běch tež pódla. Hač činiš to rady abo njerady, za tym so nichtó prašał njeje. Wječor smědźachmy domoj, a na drugi dźeń zaso na dźěło. Wobjed smy wot wojakow z pólneje kuchiny dóstali. Dopomnju so, zo smy tež dźěle demontowanych mašinow na nakładny ćah nakładowali.“[27] Pśikłady za take rozdźělne zaźaržanje namakamy teke w cysto nimskich regionach.

Tšach a pasiwnosć stej teke z tym zwisowałej, až jo nacistiski režim nic jano Nimcow, ale teke Serbow ako staśanow Nimskeje kšuśe do systema integrěrował. Serby su musali – a někotare su teke kśěli – we wehrmachśe służyś a su se do powšyknych nacistiskich strukturow wot źišownje až k źěłowej służbje zarědowali. Nacistiska ideologija jo se teke do serbskich familijow zadomyła.[28]

Wušej togo su luźe rozdźělne nazgonjenja zběrali. Pśi tom jo grała mj. dr. wjeliku rolu, lěc jo potajmna policija někogo serbskich aktiwitow dla doglědowała a jogo

---

22 Das Potsdamer Abkommen. Dokumentensammlung, Berlin (Ost) 1984, b. 187 sl.sl.

23 SBZ-Handbuch. Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der SBZ 1945–1949, hrsg. v. Martin Broszat u. Hermann Weber, München 1993, Einleitung b. 16.

24 Pśir. „Hier habt ihr das Wort“, w: Sächsische Zeitung 1 (25.10.45) 71.

25 Gl. Hans-Günter Hockerts, Zugänge zur Zeitgeschichte. Primärerfahrung, Erinnerungskultur, Geschichtswissenschaft, w: Konrad H. Jarausch, Martin Sabrow (Hg.), Verletztes Gedächtnis. Erinnerungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt, Frankfurt-New York 2002, b. 39–73, how b. 43.

26 Beno Pětška, Dopomnjeńki na powojnski cas w Dolnej Łužycy, w: Rozhlad 45 (1995) 7/8, b. 262 sl. – Gl. teke Siegfried Ramoth, Werben. Geschichte eines Spreewalddorfes, Cottbus 1995, b. 179 sl.sl.

27 Pisne dopomnjeńki prof. Měrćina Kaspera z Budyšyna wot 12. apryla 2005 na awtora. Pśir. teke: Dopomnjeńki z Malešec „Něšto z wójnskich podawiznow wot 18. 4. 45 a dale“, napisał Arnošt Sykora (Original wot Klawsa Petrenca, Malešecy).

28 Teke to wobtwarźijo Victor Klemperer. Gl. LTI – Notizbuch, b. 288 sl.

wotštrofowała abo lěc njejo nichten swojeje loyalnosći dla do konflikta z režimom psišeł. Jo teke rozdźěl był, lěc jo něchten brunu uniformu nosył a w někakej funkciji wědobnosćiwje zajmy NSDAP we jsy dopołnił abo lěc jo jaden nominalny członk toś teje partaje był a njeglědajucy na to serbsku rěc a kulturu dalej wopłěwał.

Serby, wosebnje z rědow Domowiny a Narodnego wuběrka, su se gromaźe namakali, aby serbskemu wobydlarstwu šěžke poměry wolažcyli a puś do psichoda pokazali. K toś tomu krejzoju su po měnjenju spisowaśela Jurja Brězana slědujuce wosoby słušali:

> „Do nawodnistwa spočatka słušachu mužojo, kotrymž bě hižo přihotowany był smjertny pjenk abo šibjenčny powjaz Freisleroweho kata; mužojo, kiž běchu lěta žiworili tam, *hdźež čerty ćěkaja*; mužojo, kotrymž bě Drježdźanske morjo płomjenjow wućek zmóžniło; tež ludźo, kotřiž běchu – z kajkeježkuli přičiny – nosyli fašistiske znamješko abo samo uniformu; a tež ludźo, kotrychž běchu přežiwjene lěta wjedli k Marxej, a ludźo, kotřiž hłuboko wěrjachu, zo jenož Jězusowa wučba swět k lěpšemu dowjedźe. Wšěch tych jednoćeše do jednoho cyłka wola, Serbow ze stalětneje njeswobody wuswobodźić. Wšitcy wědźachu, zo potupjeny słowjanski ludźik za to trjeba pomoc Słowjanow.“[29]

Tak diferencowane, kaž jo Jurij Brězan zestawu serbskego nawjedujucego krejza wopisował, tak rozdźělne jo było teke měnjenje w Serbach k pšašanju, w kotarej měrje jo se ludnosć wulichowała. Pla sobustatkujucych w Domowinje a Serbskem narodnem wuběrku jo pśewažowało měnjenje, až jo wulichowanje wot hitlerskego režima serbski lud z grozeceje narodneje smjerśi wumožyło.[30] To jo potrjefiło głownje tych Serbow, kenž su se z połnym pšawom culi ako tak pomjenjone wopory fašizma, dokulaž su serbskich aktiwitow dla wšake wobgranicowanja ako wosoba z boka nacistiskego stata dožywili. Ale južo w memorandumje na Beneša a Stalina 12. maja 1945 su członki Narodnego wuběrka naraz wotnowotki „wo wulichowanje“ Łužyskich Serbow pšosyli. To jo se měło pod šćitom Sowjetskego zwězka a we wuskem zgromadnem źěle ze susednju Českosłowaksku staś, a to we formje samostatnego serbskego stata a jogo pśizamknjenja k susednemu słowjańskemu statoju.

Pśicyny za to su byli wšake. Głownje jo k měnjenju pśinosowało, až su se šěžke žywjeńske poměry we Łužycy widobnje komplicěrowali. Zagronite Serby su pod šišćom stojali, swojim luźam pomagaś a naźeju na polěpšenje wosebnje socialnych poměrow społniś. Někotare Serby su na mjazynarodnu pomoc myslili a narazili, až se Łužyca wot susedneje ČSR wobsajźijo.[31] Dalšny aspekt jo był, až su měli někotare Serby mocnu njedowěru napśeśiwo Nimcam a su jich samo ako njepśijaśelow wobglědowali. Pśi tom jo se pśedewšym jadnało wo tych, kenž su surowosć hitlerskego režima w popajźi a hynźi dožywili.[32] Slědkoju jo teke rolu grało, „durch Abspaltung von dem besiegten, diskreditierten, verarmten und in existenzielle Not geratenen Deutschland weg- und aus

---

29 Jurij Brězan, Naše započatki, w: Rozhlad 45 (1996) 7/8, b. 259.

30 Na to pokaza list dr. Mikławša Krječmarja wot 10. maja 1945 na ministarskego prezidenta Českosłowakskeje Zdeněka Fierlingera, w: SKA, ZM XXIII, 26 G, b. 10.

31 List Narodnego wuběrka w Budyšynje na jogo zastupnikow w Praze wot 14. junija 1945, w: SKA, D II, 1.1. A, b. 10.

32 Eksistěrujo how wěsta paralela k Žydam, kenž su se na zakłaźe dłymokeje njedowěry wot powojnskeje Nimskeje wotwobrośili. Gl. k tomu Jürgen Danyel, Die Opfer- und Verfolgungsperspektive als Gründungskonsens? Zum Umgang mit der Widerstandstradition und der Schuldfrage in der DDR, w: Jürgen Danyel (Hg.), Die geteilte Vergangenheit. Zum Umgang mit Nationalsozialismus und Widerstand in beiden deutschen Staaten, Berlin 1995, b. 32.

einem Dilemma herauszukommen, das sich, trotz nicht zu leugnender nationaler Unterdrückung der Wenden durch die Nazis, aus Zugehörigkeit und Verantwortung ergab.“[33]

Šansa na nowozachopjeńk

Serbske a nimske wobydlarstwo jo se wot zachopjeńka zgromadnje wo to procowało, aby se powšykne zastaranje wosebnje ze zežywidłami zasej garantěrowało. Wobškoźone chromy a gotnice su se wobnowili, drogi a puśiki su se wuporěžyli, aby se žywjeńske poměry normalizěrowali.

Mysli a narażenja zastupnikow Serbow za źěło na narodnem polu su se wot wšogo zachopjeńka koncentrěrowali na to, narodnu substancu zachowaś a rownopšawnosć serbskego luda na wšech towarišnostnych rowninach w Gornej a Dolnej Łužycy pśesajźiś. K tomu jo słušało zawjeźenje serbskeje wucby, zasajźenje Serbow w regionalnych a nadregionalnych zarědnistwach, wožywjenje serbskego kulturnego ako teke cerkwinego žywjenja, wobnowjenje wšych do wojny statkujucych towaristwow, wotworjenje šišćarnje a nic naslědku wudaśe casnikow, casopisow a dalšnych materialijow w serbskej rěcy.

25. maja 1945 jo Budyšyńska komandantura Serba dr. Jana Cyža ako krajnego raźca zasajźiła, kenž jo źěłabnosć Domowiny nachylnje nawjedował. Zachopjeńk junija jo mogał z popajźi wulichowany Pawoł Nedo ako doněntejšny pśedsedaŕ Domowiny zagronitosć za šulski amtski wobwod Budyšyn-podpołnoc pśewześ. Zasajźenje Serbow do takich ważnych zarědniskich funkcijow jo možno było pśez to, aż jo se komandantura intensiwnje wo serbskich a powšyknych pśedstajenjach zastupnikow Domowiny informěrowała. Jich zagronite su pśišli k wuslědkoju, aż buźo se z wěcywuznatosću na zajmy serbskego a teke nimskego luda źiwaś. To jo był wuraz procowanja „wo reciwilizaciju“[34] a rownocasnje wopyt, wliwoju Serbow w regionje wotpowědowaś.

Zasadne pšašanje, lěc wutworijomy z Nimcami mjazsobny poměr abo staramy se sami wo swoj pśichod z pomocu wobsadniskeje administracije a susedneju słowjańskeju statowu, jo było z tym rozsuźone. Něnto jo jano hyšći wo to šło, taktiske warianty postupowanja Serbow gromaźe wjasć, aby se šansa za powšykny nowozachopjeńk we Łužycy na politiskem, ekonomiskem a teke narodnem polu konstruktiwnje wužywała. A to jo jano možno było z nimskimi partnarjami, wšak njejsu byli Serby južo na wokrejsnej rowninje we Łužycy niźi we wětšynje. Take postupowanje, kotarež su se zagronite Serby akle poněcom wuwědobnili, jo sowjetska administracija w Budyšynje pśedewšym z tym spěchowała, aż jo statkowanje Domowiny južo tyźeń po jeje wobnowjenju dowoliła. To jo był hyšći do dopušćenja partajow a organizacijow w celej swojej conje.[35]

---

[33] Recensija wot Armina Jähnego k pśinoskoju awtora „Die Sorbenfrage als Politikum. Gemeinsamkeiten und Unterschiede der sorbischen nationalen Bewegung nach dem Ersten und dem Zweiten Weltkrieg“, w: Edmund Pech, Dietrich Scholze (Hrsg.), Zwischen Zwang und Beistand. Deutsche Politik gegenüber den Sorben vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart, Bautzen/Budyšin 2003. Gl. w Lětopisu 52 (2005) 1, b. 141.

[34] Pśir. Konrad H. Jarausch, Die Umkehr. Deutsche Wandlungen 1945–1995, München 2004, b. 26.

[35] Jan Cyž, Prěnje zetkanje ze sowjetskimi oficěrami, w: Rozhlad 10 (1960) 5, b. 134–136. Gl. teke: Befehl Nr. 2 des Obersten Chefs der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland vom 10. Juni 1945, w: Befehle des Obersten Chefs der Sowjetischen Militärverwaltung in

W juliju 1945 su zastupniki Domowiny wuznamny dokument „Narażenja za serbsko-nimske zgromadne žĕło“[36] zjawnosći pśedpołožyli. W njom jo se wopisował mjazsobny poměr w kontekśe palecych aktualnych pšašanjow. Awtory su k tomu licyli komplikacije pśi zastaranju wobydlarstwa, pśibytnosć tysacych wubĕgańcow ako teke duchowne a dušyne zmušenje luźi. Wuwježenja su se wopokazali ako jasna a daloko segajuca analyza, kenž njejsu se wot drugich towarišnostnych mocow w regionje, tak wosebnje partajow, južo w tak wobšyrnej formje pśedpołožyli. Glĕdajucy wosebnje na wustatkowanja wojny na psychu luźi jo se zwĕśćiło, až zgubijo nowa natwarś dla togo važne mocy. Tšach pśiběra, až pśiźo k njekontrolĕrujobnym bajkam a panice. W tom zwisku su awtory na to pokazali, až procowanja Serbow wĕstu awtonomiju trjebaju rowno tak ako wĕste rozměše a loyalnosć mjazy ludnosću, kotaraž pak njejo w dalokich krejzach zastupjone a njamožo zastupjone byś po wšom, což jo se stało.

K tomu jo pśišło, až Serby njejsu měli nejpozdźej wot lĕta 1937 možnosć – w Dolnej Łužycy jo to južo pjerwjej było –, swoje pśedstajenja a zajmy zjawnje artikulĕrowaś. Za rozswĕtlarske a rozměša połne zgromadne žywjenje mjazy Nimcami a Serbami jo notne było, až se ludnosć pśez dlejšy cas wo serbskich nastupnosćach informĕrujo. Wšykne pšašanja su se měli wotnĕnta gromaźe do ruki wześ a rĕdowaś. Togodla jo se narażiło, wutworiś „Zjadnošeństwo za nimsko-serbske zgromadne žĕło we Łužycy na nejšyršem zakłaźe“. Wono jo mĕło zapśĕgnuś celu Łužycu. Pśez amty by mĕło zjadnošeństwo mocny wliw na duchno-kulturne a gospodarsko-socialne žywjenje wugbaś. Zaměr jo w tom wobstojał, dopołnu rownopšawnosć Serbow we wobłuku demokratiskego stata dojśpiś.

To ako teke južo prakticĕrowane zgromadne žĕło z amtami a partajami jo k tomu wjadło, až jo se Domowina z boka Budyšyńskeje komandantury zachopjeńk awgusta 1945 ako „politiske, antifašistiske a kulturelne zastupnistwo wšyknych Serbow“ pśipoznała.[37] Rozsuźenje jo se wopokazało ako važny zakład za to, až jo se mogała Domowina do směra rownogodnego, powažnego politiskego partnarja mjazy nimskimi partajami a organizacijami wuwijaś.

Zwĕzane z tym jo było, až jo se serbske pšašanje wĕcej a wĕcej pśipoznało a na njo źiwało. Zakład za to su w Dolnej Łužycy tworili aktiwity członkow až do lĕta 1937 statkujuceje Maśice Serbskeje. Srjejź awgusta 1945 jo se z jich rĕdow prĕdne stojnišćo pśedpołožyło, kenž jo se měriło na Chośebuskego komandanta. W njom jo se pokazało na južo wotposłanej lista Budyšyńskeje Domowiny na Stalina a Žukowa a teke na to, až se reprezentĕrujo až donĕnta how njeeksistĕrujuca Domowina a až se zastupuju serbske zajmy we wokrejsach Chośebuz, Kalawa a wokoliny. Pśi tom jo se mjazy drugim pšosyło wo žĕłowu dowolnosć za Maśicu Serbsku, zawježenje serbskeje rĕcy w šuli a cerkwi a założenje serbskego decernata pśi krajnem raźcu w Chośebuzu. Pominanje, až maju serbske ceptarje w šuli pod kontrolu stojaś, jo signalizĕrowało kritiske rozestajenje z członkojstwom toś tych wucabnikow w partaji NSDAP.[38]

Deutschland. Aus dem Stab der Sowjetischen Militärverwaltung in Deutschland, Sammelheft 1, 1945, Berlin 1946, b. 9 sl.

[36] Vorschläge für eine deutsch-wendische Zusammenarbeit, w: SKA, ZM XXIII, 26 E, b. 12–25.

[37] List Domowiny na antifašistiski blok w Budyšynje wot 7. awgusta 1945, w: Sächsisches Hauptstaatsarchiv, SED-Landesleitung Sachsen, I/A/017/2.

[38] Memorandum Maśice Serbskeje – „Zwězka Dolnołužyskich Serbow“ – komandantoju města Chośebuza wot 15. awgusta 1945, w: SKA, D II, 9.6. A, b. 2

Zespominanje

Procowanja Serbskego komiteja wot januara 1945 w katolskem źělu Gorneje Łužyce su bźez pśetergnjenja do wobnowjenja w lěśe 1912 założoneje Domowiny pśejšli. Rozsud za to na 10. maj 1945 jo se ako pšawje wopokazał, dokulaž jo jeje mě znate było. Wušej togo jo Domowina za cas nimskego fašizma słowjański pochad Serbow konsekwentnje zašćitowała. To jo była jadna ważna pśicyna za to, až jo sowjetska komandantura w Budyšynje jeje źěłabnosć dowoliła, a to hyšći do dopušćenja drugich partajow a organizacijow w swojej conje. Pśi tom jo teke rolu grało, až su se reprezentanty Domowiny ako zamožne partnarje wobsadniskeje administracije wopokazali.

Końc wojny we Łužycy a wulichowanje resp. wumoženje wot diktatoriskego, njedemokratiskego a žywjeńske zajmy mjeńšynow dospołnje ignorěrujucego systema jo se z boka Serbow rozdźělnje zacuwało a godnośiło. Jaden źěl jo se k tomu jasnje wugronił a swoje wjasele ned pokazał. Pla dalšnego źěla jo pśewagował tšach pśed noweju „okupaciskeju mocu“. Mysli wo njewěstem pśichoźe su se na pś. wotbłyšćowali w pominanju někotarych nawjedujucych Serbow, se z boka susedneje Českosłowakskeje tak gronjone zasej wulichowaś daś, a to po kapitulaciji nimskeje wehrmachty. K tomu jo teke słušało, až njejsu se na zachopjeńku w kuždej jsy Serby namakali, kenž su z noweju administraciju gromaźe źěłali. Rowno tak jo dało we Łužycy serbske familije, kenž su se napśeśiwo sowjetskej administraciji kooperatiwnje pokazali a jeje źěło wot wšogo zachopjeńka podpěrowali.

Fakt jo a wostanjo, až su jadnotki Cerwjeneje a Drugeje polskeje armeje Serbow z wěsteje narodneje smjerśi wumožyli. Wšuźi we Łužycy, wosebnje w Dolnej, ale teke w někotarych źělach Gorneje Łužyce, njejo pak serbske wobydlarstwo pospěšnu asimilaciju a wotporanje kuždeje pokazki na eksistencu słowjańskeje mjeńšyny ako wobgrozenje swojeje substance zacuwało. Wobšyrna pasiwnosć po wojnje w serbskich nastupnosćach wobtwarźijo južo dalokosegajucy proces asimilacije a germanizacije Serbow.

Rownocasnje su zastupniki Serbow nastawajucu šansu za noworědowanje pšašanjow na politiskem, ekonomiskem a narodnem polu wužywali. Woni su wjelebocne programatiske pśedstajenja wuźěłali a potencielnym partnarjam pśepodali. Wjerašk takich procowanjow w prědnych powojnskich mjasecach su byli „Narańenja za nimsko-serbske zgromadne źěło“ wot julija 1945. To pokažo na to, až jo se w poměrnje krotkim casu raźiło, zjawy njepśijaśelstwa a njedowěry napśeśiwo Nimcam w krejzu zagronitych Serbow wosebnje pśi Domowinje reducěrowaś. Pśewześe ważnych amtskich funkcijow mjazy nimskeju wětšynu a wšake podpěrujuce akcije sowjetskeje administracije su pragmatisku politiku z boka Serbow spěchowali.